ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ АВАНТЮРНОГО РОМАНУ В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ 20–30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

В.О.Кидалова
(*магістрантка, Бердянський державний педагогічний університет*)

Статтю присвячено головним типологічним рисам авантюрного роману. Автор простежує традиції і новаторство російських та українських авторів у створенні жанру авантюрного роману.

Статья посвящена основным типологическим чертам авантюрного романа. Автор прослеживает традиции и новаторство российских и украинских авторов в создании жанра авантюрного романа.

На початку ХХ століття творчі шукання українського письменника Ґео Шкурупія на теренах прози зумовили появу авантюрно-пригодницького роману "Жанна батальйонерка", яскравого зразка синкретичного стилю на підґрунті органічного поєднання різних стильових ознак. Прозовий твір – центр світовідчуття Ґео Шкурупія, його історичних та філософських зацікавлень, його літературної практики. Це вид авантюрного роману – історико-пригодницький, в якому наявні авторська вигадка й бувальщина, майстерно поєднано пригоду та історичну дійсність. Роман Ґео Шкурупія "Жанна батальйонерка" – це своєрідна, самобутня модифікація, синтез рис авантюрного й репортажного романів з розкутістю композиції та оригінальністю характеротворення.

Помітне місце серед російської еміграції ХХ століття посідає Теффі (Надія Лохвицька), єдиний досвід роману якої подарував світові ліричну історію російської емігрантки в Парижі під сатиричною назвою "Авантюрний роман".

"Авантюрний роман" – єдиний великий прозовий здобуток Тефі. Назва твору не позначає його жанрової приналежності. Життя головної героїні, закоханої в авантюриста, подібна до анекдоту, розказаного не дуже добрим письменником, що пише авантюрні романи. *Теффі дратувало, що люди вважають її гумористкою й що, на їхню думку, завжди повинно траплятися щось забавне. Анекдоти, говорила вона, смішні, коли їх розповідають. А коли їх переживають, це трагедія* (1, 57).

Класична побудова притаманна обом романам. Ґео Шкурупій дає назву кожному розділу. Автор "скомпонував" роман у сув'язь розділів із незвичайними подіями ("Жанна", "На фронт", "Бій амазонок", "На волі", "Неможливий кінець"), несподіваними пригодами й таємницями ("Полювання на вулицях міста", "Поїзд Ероса", "Священний Лотос", "Листи", "Поема про клаптик паперу", "Привиди"), складними перипетіями ("Батьківщина в небезпеці", "Батальйонерки", "Судді"). На відміну від цієї тенденції авантюрних романів, Теффі на початку кожного розділу виносить епіграф (цитати з класичних російських, німецьких, французьких творів), інколи декілька – *Все что угодно… но уже не вор, не вор окончательно, ибо если бы вор, то наверное бы не принес половину сдачи, а присвоил бы ее…Ф. Достоевский. Братья Карамазовы* (2, 280), – *Теперь стойте крепко, – сказал капитан, – будет приступ. А. Пушкин. Капитанская дочка* (2, 285); *Er war ein Dieb? Sie war… H. Heine /Был вором он, она…/* (2, 272); *Le fleuve ne suit pas d'autre voie que la sienne. Paul Fort* /Река не течет по иному руслу, кроме ей предназначенного/ (2, 282)… Теффі змушує читача самостійно визначати наскрізну тему цього розділу, що підсилює діалог автора і читача.

Самобутність та оригінальність письменників простежується й у виборі імен для головних героїв: Жанна Барк – своєрідний український прототип Жанни Д'арк, яка прагне змінити оточуючий світ, навіть ціною свого життя, щиро вірячи у свою значущість.

– Петро Великий, скажи, хто поведе до перемоги нашу армію? – спитала Жанна.

© В.О.Кидалова, 2009

– Жанна Барк! – вистукав стіл.

– Це він хотів сказати – Жанна д'Арк! – сказав Криницький. – Нова Жанна д'Арк!.. Як це прекрасно! (3)

Жанна з дитинства захоплювалась походами російських царів і її так само цікавили войовничі наступи й відступи класичних армій, її захоплював Суворов, Іоанн Грозний, Олександер Македонський, їй подобалося читати про походи запорожців і, нарешті, її ідеалом була Жанна д'Арк, хоробра французька дівчина, свята, жінка-солдат, що воювала з англійцями (3).

Наташа – протилежність героїні Шкурупія. Вона вже давно змирилася з думкою, що у цьому світі вона нікому, крім себе самої, не потрібна. Відмовившись від справжнього імені Маруся, Наташа бере собі нове "промовляюче" прізвисько, яке в еміграції має негативний відтінок на позначення жінки непристойної поведінки, таким чином наперед програмуючи свою долю. Якщо Жанна – майже класичний приклад головної героїні авантюрних романів (інтелігентна, вихована, але благородного походження, що суперечить схемі М. Бахтіна – *Її кучеряве руде волосся поблискувало червоною міддю в тьмяному світлі абажурів. Легка сукня її чіпляла за уніформи розгублених гімназистів, заливаючи їх окультними пахощами індійських квітів…* (3); *Жанна Барк була справді прекрасна жінка. Євгенія Михайлівна, а вдома Євгенія, Женя і, нарешті, Жанна була примхливий витвір інтеліґентського оточення. Це була двадцятидвохлітня панночка з почуттям дорослої жінки … Вона з дитинства плекала наївну дитячу мрію, що вона буде така ж героїня, як Славетна Орлеанка й ніколи, нікому, навіть матері, що так рано померла, не признавалась вона у своїх таємних прагненнях* (3)), то Наташа – повна її протилежність (маникен, лялька, яка кожен день грає нову роль, нікому невідома в Парижі росіянка – *…два манекена модного дома "Манель" <…> манекен Наташа (коммерческий псевдоним Маруси Дудкиной)…* (2, 268)). Наташа гарна (*Поднимаясь по лестнице, Наташа видела в огромном зеркале томную изящную даму в серебристо белом манто, отделанном черной лисицей. На длинной гибкой шее две нитки розового жемчуга. Крупные черные локоны плотно облегали затылок. "Господи! До чего же я красива! Как странно, что дураку Брюнето нравиться пухлая Вэра!"…* (2, 269)), але її ніхто по-справжньому не любив, тобто вона ніколи не була героїнею роману в життєвому сенсі цього слова.

Чоловічі образи роману також далеко відходять від класичних. "Вічний революціонер" Стефан Бойко, студент із сумнівною репутацією (*Лише кілька тижнів, як його виключили, як непевний елемент, з Політехнічного Інституту й передали його справу до військового відділу* (3)) та бідний авантюрист Гастон, насправді емігрант латвійського походження Жоржик Бублик:

– Настоящая фамилия – Бубелик. Это так прозвали – Бублик, а он Бубелик. Латыш, что ли.

– Не латыш, а латвийский подданный. Это разница. Да вы его, наверное, знаете… (2, 352)

Єдина традиційна ознака, яка об'єднує героїв – це їх молодість і жага до пригод. Однак, на відміну від Стефана Бойка, Гастон не дуже подібний до авантюриста, він швидше брехун і капосник. Гастон вносить у життя Наташі "щось ущипливо-тривожне", каламутить "воду її життя".

М. Бахтін складає певну схему сюжету класичного авантюрного роману тих часів: юнак і дівчина шлюбного віку, невідомого походження, наділені винятковою красою, цнотливістю. Вони зустрічаються одне з одним (зазвичай на врочистому святі) та спалахують раптовою нездоланною пристрастю. Однак шлюб між ними не може відбутися відразу. Він зустрічає перешкоди, що затримують його. Закохані розлучені, шукають одне одного, знаходять; знову гублять, знову знаходять. Звичайні перешкоди й пригоди закоханих: викрадення нареченої напередодні весілля, незгода батьків (якщо вони є), що призначають для улюблених інших нареченого й наречену (помилкові пари), втеча закоханих, їхня подорож, морська буря, аварія корабля, дивний порятунок, напад піратів, полон і в'язниця, замах на невинність героя й героїні, принесення героїні як очисної жертви, війни, битви, продаж у рабство, уявні смерті, перевдягання, упізнавання – невпізнання, уявні зради, спокуси цнотливості й

вірності, неправдиві обвинувачення в злочинах, судові процеси, судові випробування цнотливості й вірності закоханих. Герої знаходять своїх рідних (якщо вони не були відомі). Більшу роль грають зустрічі з несподіваними друзями або несподіваними ворогами, чаклування, пророкування, віщі сни, передчуття, сонне зілля. Закінчується роман благополучним з'єднанням коханих у шлюбі (4).

Автори відходять від традиційного сюжету. Початок романів відповідає класичним нормам. Жанна та Стефан, Наташа та Гастон зустрічаються на початку творів, відразу ж відчувши таємний духовний зв'язок один з одним. Герої роману знайомляться також за допомогою своїх друзів. Якщо Жанну і Стефана знайомить друг останнього Юрій Муславський, то Гастона Наташі представляє Шурка, паризька танцівниця і знайома Наташі.

Жанна та Стефан відчули невидимий зв'язок на засіданні філософського клубу "Лотос" *Жриця "Священного Лотосу" – Євгенія Михайлівна Барк, донька професора, влаштувала сьогодні чергову вечірку членів товариства – учнів та адептів…* (врочисте свято за М. Бахтіним) <…>*…Жанна підсіла на канапу до Бойка, щоб ближче зазнайомитися з ним. Він справив на неї дуже добре враження…* <…> *Бойко побачив в очах Жанни запитання й разом з ним симпатію до себе…*<…> *Жанна уважно вислухала Бойка і їй в очах промайнув вогник зацікавлення. Вона ще раніш відчувала, що в цій людині криється схована енергія й відповідні вчинки. В її очах Бойко виростав у героя й вона несамохіть відчула двину приємність од того, що сиділа коло нього* (3).

Якщо героїня Ґео Шкурупія одразу ж відчула симпатію до Стефана, то Теффі ускладнює "закоханість" своїх героїв. *За соседним столиком уселся тот самый молодой человек, которого она встретила при входе. Место, очевидно, далось ему не даром. Он что-то долго хлопотал и спорил с метрдотелем. Наташа поняла, что это делается из-за нее, и украдкой следила за соседом* (2, 269). Перші враження від знайомства не зворушили дівчину – *Подозрительный Гастон оказался глупым и малозабавным* (2, 273).

Йдучи за класичним сюжетом, Ґео Шкурупій розлучає своїх героїв майже одразу після зустрічі. Автор вводить у твір ворога закоханих – поручника Сергія Голуб'ятнікова, який виступає ініціатором розлуки, докладаючи зусиль для того, щоб Стефана забрали на фронт. Негативний персонаж Шкурупія не втрачає класичних рис, притаманних цьому образу – він складова любовного трикутника, несправедливо знехтуваний коханець, який прагне помсти.

На відміну від Жанни та Стефана, герої Теффі Наташа і Гастон не розлучаться на великий проміжок часу, їх розлука вимірюється днями й тижнями, що суперечить класичному сюжету. Авторка вводить у сюжет детективну лінію – розслідування Наташею зниклих 300 франків (*Это уже психоз, – говорила она себе. – Я всюду вижу эти зеленые знаки. Точно авантюрный роман. Тайна зеленого пятна…* (2, 292)). Вони поруч одне з одним, але водночас дуже далеко. Їхня розлука не просторова, а духовна. Ця духовна розлука поволі все більш віддаляє їх – *Выехали в Берлин как-то безрадостно. Гастон был рассеян, отвечал невпопад. Наташа, усталая и грустная, закрывала глаза и молчала. И даже думать ни о чем не могла. Душа ее свои глаза закрыла тоже* (2, 330). Гастон щось приховує, вона важко переживає цю недовіру. Отже, можна сказати, що моральне відчуження трактується Теффі як розлука.

Не відступаючи від традицій, автори вводять у сюжетну канву допоміжних персонажів або "несподіваних друзів", як їх називає М. Бахтін. У Ґео Шкурупія це студентський друг Стефана Бойка Юрій Муславський і бойова подруга Жанни Франя Чорненко. У Наташі такими близькими друзями й помічниками виступають так звані Шури-Мури – Шурка та Мурка, танцівниці нічних ресторанів, емігрантки з Росії.

Особливу роль у романі Теффі відіграють сни, марення та пророкування. На початку твору ми дізнаємося, що Наташі наворожили її повернення додому водою. Саме слово "попливе" стало вирішальним у долі героїні. *Потом начались сны. Сны несчастных всегда удивительны и всегда много страшней жизни. Бодрствующий разум так преданно, "подхалимно" служит человеку, подправляя, успокаивает, подвирает, где нужно, не верит, когда можно. Спящий оставлен без этой верной охраны. И к нему, беззащитному, подкрадываются темные ползучие ужасы, опутывают его, как добычу, и овладевают им* (2,

347). У своїх снах Наташа постійно бачить якусь дитину, яку віднесли кудись далеко і постійно катують: *Вероятно, в этих сновидениях просто отражалось сокровенное в любви: нежность и тревога за этого "заблудившегося мальчика". Просыпалась, слышала воющий плачь сирены и засыпала, чтобы снова бродить по неведомым лабиринтам, и искать, и не находить…* (2, 348) Насправді, Наташа бачила саму себе, бідну Марусю, що заблукала в лабіринті життя, загубилася в швидкоплинному колесі долі. Навіть перед днем своєї смерті вона бачить віщий сон про своїх померлих родичів.

Розглядаючи фінали романів, можна впевнено стверджувати, що Теффі й Ґео Шкурупій сміливо трансформували сюжетну схему. Жоден із них не дотримався класичного фіналу авантюрного роману.

Герої Шкурупія після довгоочікуваної зустрічі зрозуміли, що під час цієї розлуки вони стали зовсім іншими людьми, вже не тими мрійниками-філософами, якими були під час знайомства. Стефан ще більш утвердився у своїх поглядах реформатора, Жанна ж здійснила свою "орлеанську" мрію (перебувала на фронті як батальйонерка). Здолавши всі перешкоди, цих двоє людей настільки морально зміцніли, що більше не потребували одне одного. Розчарування й нова розлука, але тепер назавжди – єдиний вихід з цієї ситуації, яким його бачить автор.

Теффі ж закінчила свій роман у дусі детективного жанру з усіма наслідками: зради, злочини, викриття. "Маленький хлопчик" Гастон виявився простим авантюристом. Він живе сьогоднішнім днем, вона – мріє про завтрашній. Розрив у просторі – такий маленький, але такий значущий. *И она представляла себе жизнь, ту, на которую Гастон звал ее. Уголовный фильм, авантюрный роман. Она его спасает… ночью подплывает на лодке… они ползут по крыше… она его, раненного, мчит на автомобиле… Они танцуют на пышном балу, все любуются ею, и он гордиться… А под утро она подает сигнал… Добыча – два миллиона. Переодетые странствующими музыкантами, они переходят границу…* (2, 343) Для Наташі це дуже велика жертва, яку вона не змогла принести. Фінальне викриття Гастона призводить до здійснення віщого сну жінки: *И тут сразу же мгновенно вспомнила свой предутренний сон.*

"Маруси еще нет", – шамкала бабушка.

"А когда же она прибу-у-дет?" – спрашивал дед.

Вот оно, это "у-у-у", так испугавшее ее во сне. Это "у-у-у" – это море. И как же она не поняла, что Маруся и есть она. Но теперь уже совсем не страшно. Теперь только смертельная усталость. А что они ждут, так ведь это хорошо. Это очень хорошо, что и ее кто-то где-то ждет (2, 356).

Таким чином, "Авантюрний роман" – "грязная парижская драма дегенератов, великосветских кокоток и сутенеров" (2, 357), катарсисна трагедія, яка спростовує один з епіграфів, узятих з "Макбет", що життя – це сон, у якому багато слів і пристрастей, але немає рації.

Отже, Ґео Шкурупій і Теффі самобутньо використовуючи традиції класичного авантюрного роману, створили оригінальні, своєрідні твори, поєднавши в них елементи соціального, побутового, історичного романів. Вони внесли у класичний пригодницький сюжет глибокий психологізм.

1. Седых А. Далекие, близкие. – Изд. 2-е. – Нью-Йорк, 1962.
2. Тэффи. Смешное в печальном: Рассказы, роман, портреты современников / Тэффи; сост. Б. Аверина; вступ. ст. Б. Аверина, Э. Нитраур; прим. Э. Нитраур, О. Фетисенко. – М., 1992.
3. Шкурупій Ґео. Жанна-батальйонерка [Електронний ресурс] // Життя і революція. – 1929. – №.4; №5; №7–8; №10. – Режим доступу: http://www.utoronto.ca/elul/Shkurupii/ZhannaBatalionerka/zhanna01.pdf
4. Бахтін М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике [Електронний ресурс] // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975.– Режим доступу: http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop4.html